

SERBEST PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ SÜRECİNDE DAĞISTAN EKONOMİSİ (1990-2000)

Halil İbrahim GÜL¹

Özet

Dağıstan küçük bir ülke olmasına rağmen stratejik konumundan dolayı son derece önemlidir. Rusya'nın Kafkaslardaki en uç noktasıdır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber ülke zor bir süreçten geçmiş olup, bu zorlu sürecin aşılması oldukça zaman almıştır. Piyasa ekonomisine geçen komşu devletlerle beraber aynı zamanda Avrupa Birliği, Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri, Güney Kore gibi ülkelerle ticari ilişkileri geliştirerek bir kalkınma modeli oluşturmak istemiştir. Bu kalkınma modeli ülkeye sanayi, tarım, gıda, hayvancılık, ulaşım ve turizm sektörlerinin gelişmesi için bir fırsat doğurmuştur. Ülkenin kalkınması ve refah seviyesinin artması bölgenin istikrarı açısından son derece önemlidir. Dağıstan'ın yurt dışından karşıladığı temel ihtiyaç maddeleri ve lüks tüketim maddelerinin Türkiye tarafından karşılanması iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesine yol açacaktır. Dolayısıyla Türkiye'nin, Dağıstan'ın ithal ettiği ürünlerin büyük bir bölümünü tek başına karşılama imkanı aranmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Dağıstan, Serbest Piyasa, Ekonomi, Sanayi, Kalkınma

IN THE PROCESS OF TRANSITION TO FREE MARKET ECONOMY, THE ECONOMY OF DAGESTAN(1990-2000)

Abstract

Although it is a small country, Daghestan is extremely important due to its strategic position. It is the farthermost point of Russia in the Caucasus. Following the separation of the USSR, the country went through very hard times and it took a long time to overcome this tough process. Next the country wanted to develop a recovery model by improving commercial relations with the European Union and countries such as Turkey, the USA and South Korea along with its neighbouring countries which chose market economy . This recovery model provided an opportunity to the country in the development of industry, agriculture, food, livestock, transportation and

¹ Dr.

e-posta: h_ibrahimgul@hotmail.com

tourism. The recovery of the country and increase of its welfare level are extremely important in terms of the stability of the region. Meeting the fundamental needs and luxury consumption items of Daghestan-which it receives from abroad- by Turkey will help to boost commercial relations between the two countries. Consequently, several ways should be sought which will provide Turkey to cover on its own most of the products that Daghestan imports .

Key Words: Daghestan, free market, economy, industry, development

Giriş

Kafkaslarda oldukça önemli bir geçmişe sahip Dağıstan her devirde kendi dönemindeki süper güçlerinin iştahını kabartmış, ülke üzerinde nüfuz mücadelelerinin sonu kesilmemiş ,yine aynı şekilde bu ülkeye sahip olma istek ve arzusu 21. yy. devam etmektedir. Geçmişten günümüze kadar Araplar ,İranlılar , Türkler², Avrupalılar ve Ruslar Kuzey ve Güney Kafkasya bölgesinde hakimiyet kurmuşlardır³. Ülkenin jeopolitik konumu bölgeyi oldukça değerli kılmış, gerek yer üstü ve yer altı kaynaklarıyla gerekse de tarihsel geçmişi ülkeyi cazip hale getirmiştir. Önemli üç stratejik bölge olan Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkaslar: bu bölgeden biri olan Kafkaslarda yer alan Dağıstan Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bir cumhuriyettir.

Dağıstan'ın Sovyetler Birliğinde var olan jeopolitik, ekonomik ve siyasi önemi bu ülkenin dağılmasından sonra daha da artmıştır. Tarihinde devamlı bir şekilde siyasisi nüfuz mücadelesi yaşanan Dağıstan, bu mücadele, çatışma ve karmaşadan olumsuz etkilenmiş ve bunun sonucu olarak kalkınmasını ve endüstri gelişimini tamamlayamamıştır. Kendisi gibi Kuzey Kafkasya'da bulunan Azerbaycan ve Gürcistan bağımsızlıklarını kazanmış serbest piyasa ekonomisine geçmede önemli bir adım atmışlardır. Biryandan Rusya'nın Kafkaslardaki en uç kapısı olan ülke diğer yandan ise demokrasi ve piyasa ekonomisiyle yeni tanışan ülkelerin komşusu haline gelmiştir. Tarihi baharat ve İpek yolu üzerinde bulunan ülke, yüzyıllardır sürdürdüğü "ticari bir merkez olma özelliğini" piyasa ekonomisinde yeniden yakalama fırsatı bulmuştur. Eski Sovyetler döneminde yeterli sermaye birikimine ulaşamayan ülke zengin yer altı ve yer üstü kaynaklarını piyasa ekonomisinde bir fırsata dönüştürmek imkânını yakalamıştır. Karmaşa ve çatışma bölgesi olarak ün yapan bu bölge, kendisini dünyaya yatırım yapılabilir bölge olarak tanıtılabilecek şansını yakalamıştır.

Bu makalede 1990 öncesi ve sonrası bazı sektörlerde karşılaştırma yapılmış, üretim alanlarının artmış mı yoksa azalmış mı olduğu, aynı zamanda elde edilen ürün ya da mahsulün buna paralel olarak artış mı yoksa azalış yönlü mü olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Özellikle stratejik öneme sahip sanayi üretimini oluşturan petrol ve doğal gaz ile tarımsal ve gıda üretimini meydana getiren üzüm ve alkollü içecek ile hayvansal üretimin bir parçası olan

² Erel Şerafettin, Dağıstan ve Dağıstanlılar, İst. 1961. s. 14.

³ Gül H. İbrahim, Serbest Piyasa ekonomisine geçiş sürecinde Dağıstan Ekonomisi, basılmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı. İst. 1998. s.5.

et, süt ve yün üretimindeki değişme tablo ve grafikler yoluyla gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca ülke ekonomisine daha fazla katkı sağlayabileceği düşünülen yün üretimin iyileştirilmesi ve artırılması yalnız hammadde olarak değil aynı zamanda mamul olarak ekonomiye daha fazla nasıl bir katma değer artışı sağlaması gerektiği örnek bir modelle anlatılmıştır.

Bununla birlikte ülkenin alıp satabileceği malların değerlendirilmesi, ihracat ve ithalat yapılabilecek alanların artırılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Yine aynı şekilde turizm önemine vurgu yapılmış, ulaşım ve taşımacılık sektörlerinde bir merkez olabileceğine değinilmiştir.

2.1.Dağıstan'ın Etnik Yapısı

Dağıstan çok renkli bir millet yapısıyla dikkat çekmektedir. Ülke nüfusunun büyük bir kısmını oluşturan yerli halkın birçok araştırmacının ortak görüşü Albanlar'dan geldiği şeklindedir. Bu yerli halklar üç ana gövde altında toplanmıştır. Bunların %75'i Kafkasya yerli halkı, %15'i Turan ve %10'u ise Ari dir ⁴. Bu çok renkli millet yapısı ülkeye de çok kültürlü, çok dilli ve çok inanç yapısına sahip bir ülke ortaya çıkarmıştır. Bu ana gövde altında birçok millet varlığını devam ettirmektedir. Dağıstan yaklaşık olarak 40'a yakın milletten oluşmaktadır. 1916 nüfus sayımına göre 81 ayrı millet tespit edilmiştir. Bu halk topluluklarının 32'si Dağıstan milletlerinden oluşmaktadır⁵. Bu milletlerin en önemlileri Avarlar, Laklar, Tabasaranlar, Darginler, Kaytaklar, Lezgiler, bu milletlerle birlikte değişik Türk toplumları da Kumuklar, Nogaylar, Azeriler ve Terekemeler de Dağıstan'ın etnik yapısını oluşturmaktadır⁶. Ayrıca Ruslarda ülkede yaşamaktadır. Bununla birlikte Yahudilerde hatırı sayılır bir nüfusa sahiptir⁷. Ancak Yahudi nüfusu İsrail'e yapılan göçler nedeniyle hızla azalmaktadır. Belki de 15-20 yıl sonra ülkede Yahudi sayısının son derece azalması ya da sıfıra yakın bir oranda olması beklenebilir. Bu çok milletli etnik yapısı ülkeye zenginlik kattığı gibi bir takım zorlukları da beraberinde getirmiştir. Ülkenin birliğinin sağlanması son derece zor olmuştur. İpek ve baharat yolları üzerinde kurulan ve bu ticaretten nasibini alan bölge bir dönem ticari münasebetlerinde anlaşma dili olarak Türkçeyi kullanmış, daha sonraki dönemlerde ise Rusya'nın nüfuz bölgesi altına girmesinden

⁴ BainBridgе Margeret, The Turkic People of the World. Kean Paul international. New York 1993. S.262.

⁵ Istoriya Naradov Severnogo Kavgaza. 2.cilt. Moskova. "Nauka"1988.s.210.

⁶ The North-Caucasian chamber of Commerce and Industry, Moskova 1997. s. 11.

⁷ Gül H. İbrahim, a.g.e, s.4.

dolayı Rus dili kullanılmaya başlanmış ve hala da kullanılmaya devam edilmektedir.⁸

2.2. Dağıstan'ın İki Yönü: Kırsal Dağıstan ve Kentsel Dağıstan

Ülke nüfusunun büyük bir bölümü küçük yerleşim yerleri ya da köylerde yaşayan Dağıstan'ın şehir nüfusu henüz istenilen seviyede değildir. 1995 nüfus rakamlarına göre ülke nüfusunun %58'i köylerde yaşarken, %48'i ise şehirlerde yaşamaktadır⁹. Şehirleşme oranının düşük olması ekonomiye olan katkıyı azaltmaktadır. Şehirde yaşayan insanların sayısının 2000'li yıllarla beraber artması beklenmektedir. Dağıstan'ın en büyük şehri ve aynı zamanda başkenti olan Mohaçkale ülkenin modern yüzünü yansıtmaktadır. Sanayi, ticaret ve diğer sektörlerin geliştiği şehir ülkenin kalbi konumundadır. Sovyetler Birliği'nin kurduğu bu şehir kendi bulunduğu bölgede oldukça önemli bir yere sahiptir. 20.yy. başlarında Mohaçkale'nin nüfusu sadece 17 bin¹⁰ iken 1990'lı yılların sonuna doğru 400 bini aşmış¹¹, 2000'li yıllarla beraber 500 bini geçmesi beklenmektedir.

Ülkenin ikinci büyük kenti olan Derbent ise Mohaçkale'ye göre daha az gelişmiş durumdadır. Derbent yüzyıllar boyu önemli ticaret ve kültür merkezi olmasına rağmen eski Eski Rusya döneminde Mohaçkale'nin başkent olması ve sanayi ve ticaretin bu şehre kayması Derbent' in önemini kaybetmesine neden olmuştur. Tarihte önemli bir konuma sahip Derbent eski günlerini özler hale gelmiştir. Şehir oldukça bakımsız adeta terk edilmiş bir durumdadır.

Modern ve gelişmiş Mohaçkale ile klasik ve eski günlerini arayan Derbent arasındaki gelişmişlik farkı belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Ülkenin diğer önemli şehirleri Kaspisk, İzberbaş, Hasavyurt, Kızılyar, Kızılyurt ve Buynakstr.¹²Bu Şehirlerin Mohaçkale ve Derbent'e göre nüfusları daha azdır.

⁸ Gül H. İbrahim, a.g.e, s.3.

⁹ Sotsialno-Ekonomiçeskoye Polejeniye Respubliki Dagestan, komitet Respubliki Dagestan po Gosudarstvennoy Statistike(SEPRD, KRDS), 1996. s.179.

¹⁰ Eldarov M.M., Geografiya Dagstanskoy ASSR, 7-8 Klassa, Goskomizdat DASSR, Mohackale 1988. s.20.

¹¹ Eldarov M.M.s.20.

¹² Regional Surveys of the World,Eastern Europaand the commonwealth of İndepent States. 1997.A Political and Economicsurvey Russian Federation of Repuplic of Dagestan. s.869.

2.3. Sovyet Rusya Dönemindeki Dağıstan

Belli kurallar içinde işleyen sosyalist sisteminin Dağıstan'da da sıkı bir şekilde uygulandığı yadsınamaz bir gerçektir. Petrol, gaz ve tarım ürünleri Dağıstan ekonomisinin lokomotifi idiler¹³. Sosyalist sistemin uygulandığı bu dönemde ülkeye Rusya'nın gerek fabrika yatırımları gerekse iş gücü desteği olmuştur. Birçok il ve ilçelerde yatırımlar yapılmış büyüklü küçüklü işletmeler açılmıştır. Rusya diğer bölgelerinden mühendis ve teknik elamanlarını bölgede istihdam etmiş, nispi de olsa ülkenin kalkınmasına katkıda bulunmuştur. Özellikle Dağıstan'ın verimli tarım arazilerinde istihdam alanları sağlanmış, birçok Dağıstanlı hayatlarını bu şekilde temin etmişlerdir. Rusya'nın önemli şehirleri bu bölgenin tarım ürünlerinden yararlanmışlardır. Ancak özel sektör ve özelleştirmenin olmadığı bu sistemde yeraltı ve yer üstü kaynaklardan elde edilen gelirler ile zirai ve hayvansal ürünlerden elde edilen gelirler tek bir elde toplandığından bunların gelirlerinden yeteri kadar istifade edilememiştir. Ülke her dönemde merkezi bütçeden destek almak zorunda kalmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ülke kendisini boşlukta bulmuş, çalışan fabrikalar hammadde temininde güçlüklerle karşılaşmış, kurumlar işlemez hale gelmiş, tarım işletmelerinde iş gücü kaybı yaşanmış ve önemli ölçüde kalifiye elaman kaçıışı görülmüştür. Bununla birlikte ülkede üretim de gözle görülür bir düşüş yaşanmıştır. Aslında böyle bir durumun yaşanması Dağıstan sanayisi ve ekonomisi için" krizi fırsata dönüştürecek" bir imkân ve bir şans idi. Belli bir düzen ve belli kurallar içinde işleyen Sovyetler Birliği düzeni son derece eski, teknolojik yeniliği olmayan, maliyetleri düşürecek seri üretimden uzak, çok yavaş ve hantal bir yapıda çalışan işletmeler rekabetten çok uzak bir durumda idiler¹⁴. Ülke kapalı bir ekonomiden piyasa ekonomisine geçişte bu olumsuz durumlardan kurtulacak ve küresel ekonominin nimetlerinden faydalanabilecekti. Geçiş döneminde karşılaşılan bu zorlukların ilerleyen yıllarda iyileşmesi beklenmektedir.

3.1. Dağıstan'ın Sektörler Bakımından incelenmesi

Dağıstan diğer Rus cumhuriyetlere göre daha az gelişmiş durumdadır. Ülke ekonomisi büyük oranda tarıma dayalı bir ekonomidir. Tarımın meydana getirdiği katma değer ülke için son derece yetersizdir. Yeraltı ve yer üstü kaynakları bakımından oldukça zengin olan bölge ihracata dönük kalkınma hamleleri yapabilirse

¹³ Gül H. İbrahim. Age. s. 38.

¹⁴ Gül H. İbrahim. age. s.1.

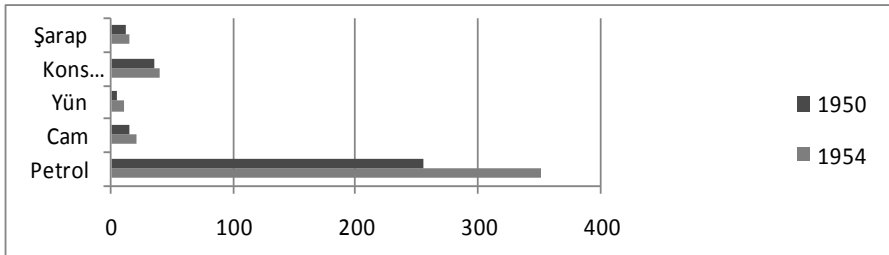
halkın refah seviyesi artacaktır. Özellikle Petrol ve doğal gaz kaynakları açısından son derece önemli bir konumda olan ülke bu stratejik öneme sahip kaynaklardan yeteri kadar faydalanamamaktadır. Bu iki kaynak ülkenin zenginleşmesi adına önem arz etmektedir.

3.1.1. Dağıstan sanayisi

Ülke sanayisi baskın bir şekilde petrol ve doğal gaz ve bu kaynakların yan üretimine dayanmaktadır. Ülke sınırları içerisinde çıkarılan bu iki kaynağın Rusya tarafından işlenmesi ve pazarlanması ve elde edilen gelirlerin merkez bütçeye aktarılması ülkenin ekonomisine yeteri kadar katkı sağlamamaktadır. Petrol ve doğal gaz üretiminden sonra makine yapımı demir çelik üretimi de ön plana çıkmaktadır¹⁵. Diğer önemli bir sanayi kolu ise cam sanayidir¹⁶. Ülkenin en büyük II. Cam fabrikası bu ülkede faaliyet göstermektedir. Ancak Eski Rusya'nın dağılmasından sonra yani geçiş sürecinde hammadde temininde büyük zorluklarla karşı karşıya kalınmıştır. Fabrikanın çalışması için üretilen mamullerin bir kısmı kırılıp parçalanarak yeniden üretilme yoluna gidilmiştir¹⁷. Yine önemli sanayi kollarından biri de gıda sanayidir. Ülkede yetiştirilen ürünlerden faydalanılarak konserve endüstrisi oluşturulmuştur. Yine önemli bir gelir kaynağı olabilecek rezerv balıktır. Balık çeşidi açısından zengin olan Hazar denizinin son derece verimli durumundan faydalanılarak balık konserve fabrikaları kurulmuş, ülke ekonomisine katkı sağlanmıştır. Ayrıca havyarı son derece pahalı olan avlanması izne bağlı mersin balığı önemli bir ihracat kalemi olabilir.

Grafik 1:1950-1954 Arası Önemli Sanayi Kollarındaki Üretimi (TON)

Kaynak: Daniyalov, G.D.İstoriya Dagestane IV Moskva 1969.s.46

¹⁵ Eldarov, M.M, Geografia Dagestanskoy ASSR, 7-8 classa, Goskomizdat DASSR, Moħaçkale 1998, s. 54.

¹⁶ Özsoy İ. Dağıstan'ın Sosyo Ekonomik Yapısı, Kaynak Yayınları, İzmir 1997, s. 27.

¹⁷ Gül H. İbrahim. Age. s.7.

Yukarıdaki tabloda eski Sovyetler Birliği Döneminde beş ana üretim kolu gösterilmektedir. Petrol ürünlerinin ülkenin lokomotif olduğu görülmektedir. Bu ürünlerin ekonomik değeri oldukça yüksektir. Diğer üretim kolları, konserve, cam, şarap ve yün üretimi ekonomik değer bakımından petrol ürünlerine göre son derece azdır. Bu ana dört kalemin geliştirilmesi özellikle yün üretiminin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi yün katma değeri yüksek ürünler arasına sokabilecektir. Yün ve yün üretiminden daha verimli olması için bir örnek çalışma gösterilmiştir.

Yün ürünlerinden daha verimli yararlanmak için bir model çalışması

Hayvancılık bakımından zengin ülkenin Yün üretiminin geliştirilmesi, ülke ekonomisine daha fazla katkı sağlayacaktır. Dağıstan'da nihai mamul üretimine yünün katma değerini yükseltmek için ürün kaybının önüne geçilmeli ve daha modern üretim araçları kullanılmalıdır. 1997'den önce ülkede ortalama 8000 ton yün üretilmekteydi ve bugünkü fiyatlarla 1 kg yün 150 Ruble dolayındadır*(150000)*. Bu fiyat oldukça düşüktür ve yün Dağıstan ve Rusya Federasyonu için çok önemli bir mamul olup, kıt kaynaklardan bir tanesidir. Gelecekte yün fiyatının yükseleceği göz önünde bulundurularak hesaplamalar yapılabilir: Dağıstan'da yün için yapılan bütün harcamaların tutarı $8000000 \times 150 = 1200000000R$. (Bir milyar iki yüz milyon ruble) dir. Bu rakam ekonominin gelişmesine büyük katkı sağlayacaktır. Örneğin 48 beden takım elbise dikilmek istendiğinde; Bunun; üretim aşaması sırasında %25-30 ürün kaybı olduğunu varsayarsak ilk ağırlığın %28 'i 5750 tondur. (üretim sürecinde 8000 tondan geriye 5760 tonu kalmaktadır.) Bu 5760 tonun her 1200 gramından kaliteli 48 beden bir elbise hazırlanabilir. Böyle bir takım elbisenin kumaş fiyatı 25-30R arasında değişmektedir. 5760 bin ton temizlenmiş yünden 4800 ton 48 numara takım elbise dikilebilir. Bu elbiselerin 40.000 Rubleye satılması halinde ($4800000 \times 40.000 = 192.000.000.000$) 192 milyar Ruble gelir sağlanacaktır. Bu üretim sürecindeki işçi ücretleri, masraflar, girdi fiyatları ve diğer harcamalar yaklaşık olarak 20-25 milyar Ruble çıkarıldıktan sonra geriye net kâr olarak en az 167 milyar Ruble kalacaktır¹⁸. Örnekte de görüldüğü gibi Dağıstan için uygun üretim tesislerinin kurulması faydalı olacaktır. Böyle çok

*1997 yılına göre.

*1997 de rubleden üç sıfır atılmıştır.

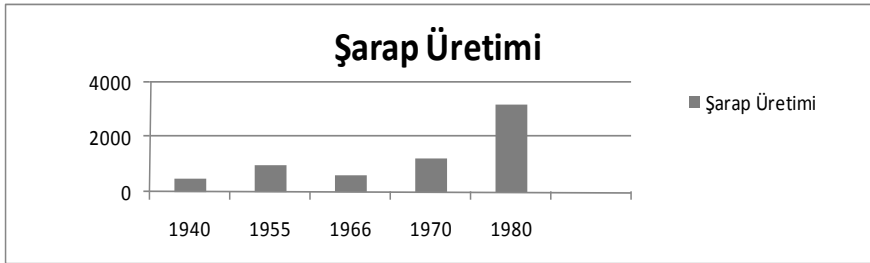
¹⁸ Gül, H.İbrahim. age. s.81.

yüksek kâr getirecek yatırımlar çok kısa sürede kendilerini amorti ederek kâra geçeceklerdir. Yeni üretim alt yapısının kurulması, personelin yetiştirilmesi ve teknolojinin kullanılması yüksek standartta üretimin yapılmasına yardımcı olacaktır.

3.1.3. Dağıstan Tarım ve Gıda

Dağıstan tarım alanları bakımından oldukça şanslı bir bölgede bulunmaktadır. Uçsuz bucaksız uzanıp giden dağlar ile ülkeyi bir baştan bir başa geçen Hazar denizinin arasında kalan verimli arazilerde tarım yapılmakta çeşitli meyve ve sebze yetiştirilmektedir. Özellikle üzüm üretimi en önemli gelir kaynaklarından biridir. Ülkenin önemli şehirlerinde şarap fabrikaları kurulmuş ve ülkenin Gayri Safi Milli Hasılasına (GSMH) büyük oranda katkı sağlayan bir kalem olmuştur. Ülkenin iklimi her türlü sebze ve meyve yetiştirmeye müsait olduğundan meyve ve sebze çeşitliliği son derece iyi durumdadır. Meyve ve sebze üretiminin iyi durumda olması konserve sanayinde gelişmesine yol açmıştır¹⁹. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra tarım arazilerinde de önemli ölçüde verim düşüklüğü yaşanmıştır. Hükümetin sübvansiyon uyguladığı bazı ürünlerden desteğini çekmiştir. Ancak ülkenin en önemli gelir kaynaklarından biri olan şarap üretimi hiç kesintiye uğramadan üretimi devam etmiştir²⁰.

Grafik 2: Eski Sovyetler Birliğinde Şarap Üretimi (Ton)

Kaynak: Eldarov, M.M.Geografiya Dagestanskoy ASSR, 7-8 Klassa. Mohaçkale. 1988.

Ülkede üzüm üretimine bağlı olarak şarap üretimi de artmıştır. SSCB'nin dağılma sürecine kadar üzüm ve üzümünden elde edilen şarap

¹⁹ Magemadov, Abdulla. Dagestan i Dagestansiv mire, izdatelstvo yubiter. Mohaçkale 1994.s.19.

²⁰ Magemadov, Abdulla. s.20

üretimi 1940'lı yıllardan 1980'li yıllara kadar artma eğilimi göstermiştir.

Şarap üretimi Dağıstan ekonomisi için hayati öneme sahiptir. Serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde ve bu süreçten sonra da şarap ülke ekonomisine katkısı oldukça büyük olmuştur. 1997 yılında toplanan vergilerin yaklaşık %72'lik bölümü şarap fabrikalarından elde edilmiştir. Özellikle Mohaçkaledeki Diamond şarap fabrikasının vergi gelirlerindeki katkısı oldukça yüksektir²¹.

Tablo 1: Tarım Alanlarında Meydana Gelen Değişmeler (Bin Hektar)

Sahalar	Yıllar							
	1947	1952	1953	1960	1965	1970	1975	1979
Üzüm sahaları	5,5	-	7,2	28,4	27	40,7	-	67,4
Meyve sahaları	-	21,6	-	50,4	7	2		

Kaynak: Magamethanoviç, coğrafıya Dagestankov ASSR, 7-8 Klasya, Goskonizdat DASSR, Mohaçkale 1988 s. 56

Tablo 2: 1953 -1961 Arası Tarım Ürünlerindeki Değişmeler (Bin Ton)

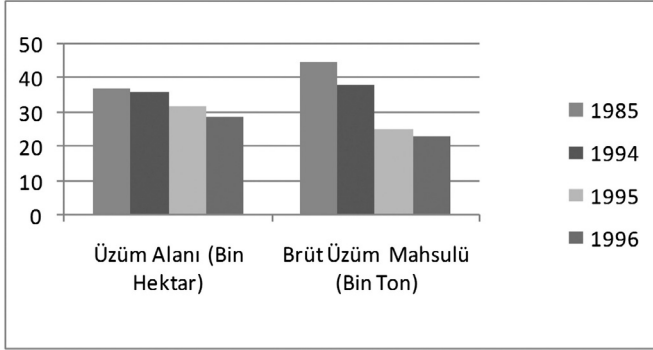
Ürün Cinsi	1953	1961
Buğday	149.4	330.5
Sebze	31	52.2
Et	34.2	39.7
Süt	84.4	182.5
Yün	4.4	6.5

Kaynak: Daniyalov, G.D., İstoriya Dagestane IV, Moskva 1969 s.94

Yukardaki tabloda Dağıstan ekonomisinin temel üretim maddeleri olan buğday, sebze, et, süt ve yün üretiminin 9 yıllık 1953-1961 döneminde arttığı gözlenmektedir. En fazla artışın buğday üretiminde, daha sonra ise süt üretiminde olduğu gözlenmektedir. Et ve yün ürünlerinde de bir artış olmasına rağmen üretim miktarı diğer ürünlere göre daha azdır.

²¹ SEPRD, KRDS. 1997. age. s.18. Ayrıca bkz. GÜL, age. s.65.

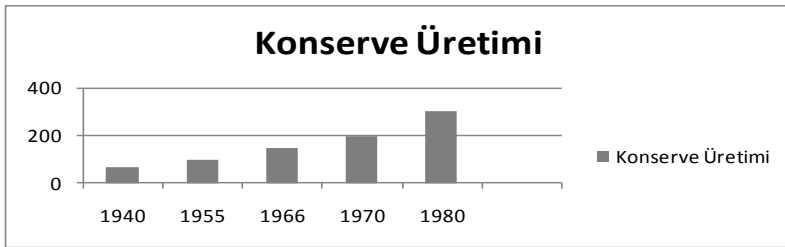
Grafik 3: Üzüm Alanı, Brüt Üzüm Mahsulü Üzüm Hasadının Değişimi

Kaynak: Sotsialno-Ekonomiçeskoye Polojeniye Respubliki Dagestan, Komitet Respubliki Dagestan po Gosudartstvennoy Statistike, 1996, s.64

Yukardaki tabloda üzüm alanı ile bürüt üzüm hasılatı gösterilmiştir. Eski Rusya dağılma süreci başlamadan önce bin hektardan elde edilen bürüt üzüm hasılatı oldukça yüksek, ancak dağılma süreci başladıktan sonraki dönemde ise hem hektar alanları azalmış, aynı zamanda da elde edilen bürüt üzüm miktarı seneden seneye azalmıştır. Üzüm alanlarının azalması ve üzüm hasadının düşmesi, 1947-1980 yıllarını gösteren Şarap Üretimi grafiğine göre, şarap ve diğer içki üretiminin de azalması sonucuna varılabilir.

Grafik 4: Konserve Üretimi (1940-1980)

Kaynak: Eldarov, M.M. Geografiya Dagestanskoy ASSR, 7-8 Klasses. Mohaçkale. 1988.

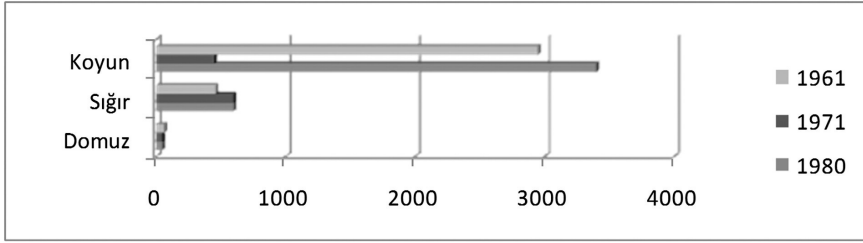
Ülke genelinde yaygın olan sebze ve meyve alanlarının 1940-1980 döneminde sürekli artmasına bağlı olarak konserve üretiminde de bir artış görülmektedir. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde diğer sektörler gibi sebze ve meyve hasılatının azalması ve

bunun sonucunda da konserve ve dondurulmuş gıda üretiminde bir azalış olması tabii bir sonuçtur.

3.1.4. Dağıstan Hayvancılığı

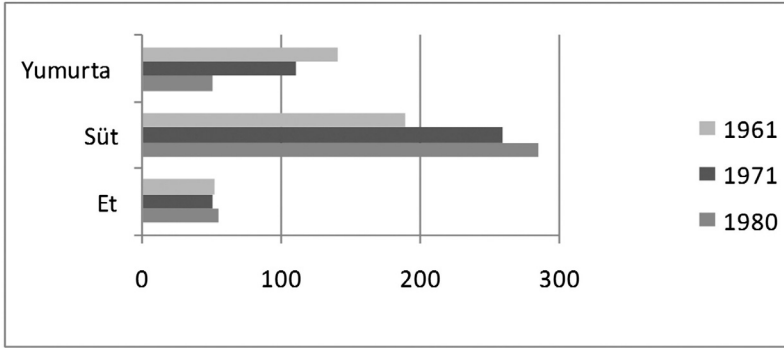
Hayvancılık ülke ekonomisinde hatırı sayılır bir yer tutmaktadır. Özellikle küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ön plandadır. Daha sonra ise büyük baş hayvan sayısı gelmektedir. Küçük ve büyük baş hayvan yetiştiriciliği modern olmayan yöntemlerle yapılmakta ve ülke ekonomisine sağladığı artı değer kısıtlı kalmaktadır. En çok koyunun beslendiği ülkede bunu inek ve diğer büyük baş hayvanlar izlemekte az sayı da domuz yetiştirilmektedir. Et, süt ve mamulleri üretimi istenilen seviyede değildir. Bu alanlara yapılacak yatırımlar üretim şartlarının iyileştirilmesi, yeni üretim tekniklerinin kullanılması, pazarlama imkânlarının geliştirilmesi ile iç ve dış piyasaya daha kaliteli ve katma değeri daha yüksek mal sunabilecek ve satabilecek fırsatı verecektir.

Grafik 5: Hayvancılık Sektöründeki Değişim (1961-1980) Bin Adet

Kaynak: Magamethanoviç,geografiya Dagestankov ASSR,7-8 Klassa,Goskonizdat DASSR,Mohaçkale 1988 s. 56

Yukarıdaki grafikten de anlaşılacağı üzere ülkenin en önemli hayvan rezervinin küçük baş hayvan olduğu, ikinci sırada ise büyük baş hayvan varlığı bulunduğu görülmektedir. Domuz sayısının ise oldukça az miktardadır.1961'den 1980'e kadarki dönemde koyun sayısının oldukça arttığı, büyük baş hayvan sayısında da artış olmakla beraber koyun sayısındaki artışa göre daha az miktarda arttığı; domuz sayısının ise hemen hemen hiç değişmediği görülmektedir. Küçük ve büyük baş hayvan çeşitliliğinin olduğu ülke dondurulmuş gıda üretiminde de uzmanlaşma imkânını aramalıdır.

Grafik 6: Hayvansal Ürün Üretimindeki Değişme (1961-1980) Bin Ton

*Kaynak: Magamethanoviç, coğrafya, Dagestankov, ASSR, 7-8
Klassa, Goskonizdat DASSR, Mohaçkale 1988 s. 56*

1961-1980 yılları arasını gösteren grafikte et, süt ve yumurta üretiminin değişimi gösterilmiştir. Yumurta üretiminin 80'li yıllarda azaldığı, süt üretiminin ise arttığı, et üretiminin ise çok az bir değişimin olduğu görülmektedir. Yeni düzene geçişle beraber bu hayvansal ürünlerin daha iyi hale gelmesi önemlidir. Mevcut tesislerin iyileştirilmesi ve modern tesislerin kurulmasıyla hayvansal ürünlerin verimliliğinin artması ülkeye yapacağı katma değer önemli bir düzeye ulaşacaktır. Yine aynı şekilde süttten elde edilebilecek farklı peynir çeşitleri ve manda sütünden elde edilen kefir önemli ihracat kalemleri haline getirilebilir.

Tablo3: 1991 Yılında Kuzey Kafkasya Hayvancılığında Makineleştirme Seviyesi (%)

Faaliyet Türü	Bölge			
	Kuzey Kafkasya	Kuzey Osetya Cumhuriyeti	Çeçen-İnguşya Cumhuriyeti	Dağıstan
Mekanik Sağması	91	98	60	31
Makineleştirilmiş Su Vermesi	95	97	93	41
Makineleştirilmiş Yem Dağıtımı	88	100	77	29
Makineleştirilmiş Gübre Temizleme	95	97	96	41

Kaynak: Şeyhov M.A, Obekonomičeskoj efektivnosti proizvodstvıvennix protsesov na jivotnovotçeskih fermax, Mohaçkale 1994, s. 123.

Yukarıdaki tabloda Kuzey Kafkasya'daki ekonomilerin emek yoğun ürün üretiminden teknolojiye dayalı üretime oranı gösterilmiştir. Teknolojik sağma işleminin yapılması, modern usulde sulama, otomatik yem dağıtımı ve modern usulde gübre temizleme işlemleri Kafkasya'daki diğer ülkelerin oldukça gerisindedir. El değmeden süt elde etme oranı %31, modern tarzda sulama %41, otomatik yem verme %29, modern usulde gübre temizleme işlemi ise %41 dolaylarındadır²². Dağıstan diğer kuzey Kafkas ülkelerinden oldukça geri durumdadır. Oransal olarak büyük fark görülmektedir. Bu farkın kapanması Dağıstan hayvancılığını çok ileri bir noktaya taşıyacaktır.

3.1.5. Dağıstan Turizmi

Dağıstan konumu itibariyle turizme oldukça elverişli bir durumda bulunmaktadır. Eski Rusya döneminde bir tatil beldesi iken; yeni dönemde kendi haline terk edilmiş, mevcut turistik tesisler son derece bakımsız ve atıl durumda olan bir bölge görünümündedir. Hazar denizi hem yaz turizmi hem de deniz sporları açısından ülkeye döviz kazandırabilecek bir konuma getirilmelidir. Diğer bir imkân ise dağ turizminin geliştirilmesidir. Kışın kış sporları yatırımı yapılabileceği gibi, yazın ise yayla turizmi çabaları aranmalıdır. Özellikle Derbent şehrinin tarihi öneminden faydalanılarak yapılacak yatırımlarla 12 ay dört mevsim iç ve dış turizm imkânı sağlanabilir. Yaklaşık 2000 yıllık bir geçmişe sahip şehir, gerek tarihiyle özellikle Narin Kale olarak bilinen Derbent kalesiyle, gerekse doğal güzelliklere, aynı zamanda geleneksel el sanatlarıyla ön plana çıkan bu şehre yapılacak turizm yatırımları ülkenin kalkınmasında öncülük edecektir. Aynı şekilde geleneksel gümüş işlemeciliği ile meşhur Kubaçi bölgesinin de ürünlerinin bütün dünyaya tanıtılması turizmi canlandırabileceği gibi ekonomiye de katkı sağlayacaktır. Bu bölgeler kısa dönemde Rusya federasyonuna hizmet verebileceği gibi Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye ve İran gibi ülkelere de hizmet sunabilecektir. Uzun dönemde ise bütün dünyaya kendisini tanıtmaya imkânı bulabilecektir. Geleneksel el sanatlarının yurt dışında tanıtılması da özellikle halı dokuma sanatının tanıtılması Dağıstan ekonomisine önemli bir katkı sağlayacaktır.

²² : Şeyhov M.A, Obekonomiçeskoy effektivnosti proizvodstvıvennix protsesov na jivotnovotçeskix fermax, Mohaçkale 1994, s. 123. Ayrıca bkz. GÜL, age. s. 79.

3.1.6.Dağıstan Ulaşımı

Ulaşım açısından Dağıstan modern ulaşım araçlarından yeteri kadar yararlanamamaktadır. Hava, kara, deniz ulaşımının hepsinin bulunduğu ülke, alt yapı eksikliğinden bu imkânlarından yeteri kadar faydalanamamaktadır. Hazar Denizinin yük ve yolcu taşımacılık imkânları bulunmakla birlikte yapılan taşımacılık son derece az ve etkisizdir. Yine aynı şekilde liman işletmeciliği ve lojistik merkezi olma konusunda da ülke istenilen düzeyde değildir. Yolcu ve yük taşımacılığının rehabilite edilmesi yine aynı şekilde liman ve lojistik alanlarına yapılacak yatırımlar ülke ekonomisinin can damarlarından biri olacaktır. Bu alanda Rusya federasyonunun diğer cumhuriyetleri ile özellikle hazar denizine komşu Azerbaycan ve Türkmenistan ile yolcu ve yük taşıma işbirliği imkânları aranmalıdır. Yapılacak bu işbirliği sonucu ülke bir taraftan Orta Asya ya açılan bir kapı bir taraftan ise Avrupa'ya uzanan bir ulaşım ağı kurulması fırsatını yakalayacaktır. Mevcut demiryollarının iyileştirilmesi ticari malların tüketiciye daha hızlı ve daha güvenli bir şekilde ulaştırılacaktır. Havayolu taşımacılığı da aynı şekilde istenilen seviyede değildir. Ülke dışından Dağıstan'a gelmek isteyen iş adamları önce Moskova'ya daha sonra ülkenin tek havaalanı olan Mohaçkale'ye gelmek zorunda kalmaktadırlar. Hava yollarının daha verimli çalışması durumunda iş ve zaman kaybının önüne geçilebilecektir. Havayolu taşımacılığı Türkiye açısından " bavul ticareti" denilen alış veriş işlemlerinde son derece önemlidir. Hava yolu taşımacılığın çeşitlendirilmesi Dağıstan'ın kalkınmasına katkı sağlayacaktır.

3.1.7.Dağıstan Ekonomik İlişkileri İhracat -İthalat İmkânları

Ülke geleneksel olarak doğu bloku ülkelerle ticaret yapmakla beraber geçiş sürecinden sonra birçok ülkeyle ticari imkânlarını geliştirmiştir. Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, Türkiye, Arap ülkeleri, uzak doğu ülkelere özellikle Japonya ve Güney Kore ülkenin ticaret yaptığı önemli ülkeler olarak görülmektedir. Ülkenin önemli ihracat kalemleri başta petrol ve petrol yan sanayisi olmak üzere un, ham deri, işlenmiş deri, deniz ürünleri ve şekerdir. Başlıca ithal maddeleri ise, beyaz eşya, enerji ithalatı, her türlü içecek çeşidi, tarım ürünleridir.²³

Ülkenin dış ticaret hacmi 1996 rakamlarına göre yaklaşık 409 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu rakam bir önceki yıla oranla çok daha iyi bir durumdadır. Dış ticaret hacmindeki olumlu gelişme ülkenin geçiş sürecinde karşılaştığı zorlukları yavaş yavaş

²³ Gül, H. İbrahim, age. s. 111, 113.

aştığını göstermektedir. 1995 yılında Dağıstan'ın ticari faaliyette bulunduğu ülke sayısı 51 iken bu sayı 1997 yılında 48 olmuştur.²⁴ Halkın batıyla bütünleşmesi beraber tüketici tercihlerinin değişmesi ihtiyaç ve zevklerin farklı bir şekilde yansımaları ülkeye giren ürünlerin çeşitlenmesini sağlamıştır. Türkiye bu dış ticaret hacminin büyük bir bölümünü tek başına karşılayabilir. 2000 yıllarda milyar dolarlar seviyesinde olması beklenen Dağıstan ticaretinin büyük bir bölümü Türkiye tarafından karşılanabilme imkân ve fırsatlarının aranması son derece önemlidir.

Tablo 4:1995,1996 İthalat-İhracat Dağılımı (%)

Ürünler/Yıllar	İHRACAT		İTHALAT	
	1995	1996	1995	1996
Petrol ve Enerji Ürünleri	32	42	11,9	7,8
Gıda ve Hammaddeler	8,2	40,5	37,2	12,5
Makine Ürünleri	21	6,5	17,2	8,3
Ham Deri	3,4	7,1	-	-
Madenler	4,4	0,7	5,4	2,3
Diğer(BavulTicareti dahil)	31	3,2	28,3	67,1
Toplam	100	100	100	100

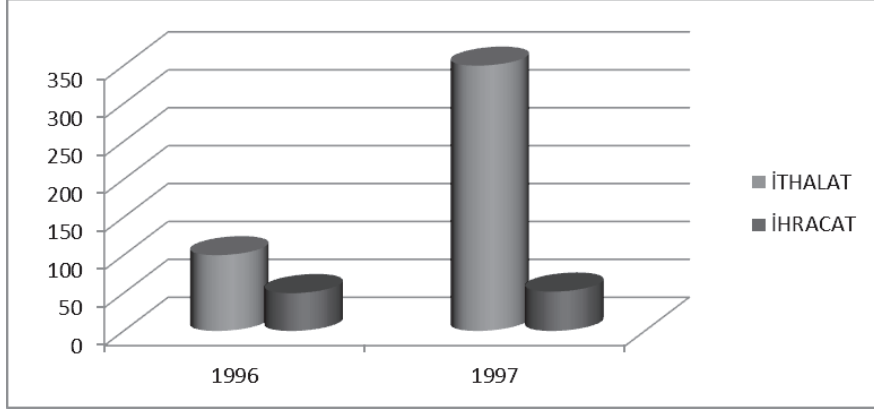
Kaynak: Dagestanskaya Pravda 27 Mart 1997, s. 5.

Yukarıdaki tabloda 1995-1996 yılları önemli ithalat-ihracat kalemleri görülmektedir. Petrol ve enerji ürünlerinin ihracatının en yüksek seviyede olduğu gıda ve hammaddelerdeki ihracat artışının ikinci sırada olduğu görülmekle beraber bu iki kaleminde ithalatta aynı şekilde ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte petrol ve gıda ürünleri dışındaki kalemlerde bir istikrar olduğu söylenemez. Petrol ve gıda ihracatı veya ithalatı dışındakilerde inişler ve çıkışlar gözlenmektedir. Ancak ham deride ihracat olmakla beraber ithalat yapılmadığı bununda ülkenin deri satışında diğer ülkelere üstünlük

²⁴ Abdullayev N., İdei Vaşi şerst naşa, novoye delo, tarih07.03.97, sayı10, s.7.

sağlayabileceği söylenebilir. Yine aynı şekilde bavul ticareti diye tanımlayabileceğimiz (bu bavul ticaretine her türlü madde girebilir) mal satışında ise ülkenin aleyhine bir durum olduğu gözlemlenmektedir.

Grafik 7: İthalat ve İhracat 1996-1997(Milyon Dolar)

Kaynak: Sotsialno-Ekonomiçeskoye Polejeniye Respubliki Dagestan, Komitet Respubliki Dagestan po Gosudarstvennoy Statistike, 1997.

Yukarıdaki grafikte 1996- 1997 yıllarındaki ihrac ve ithalat oranları verilmiştir. ithalat 1996 ve 1997 de ihracat miktarının oldukça üzerindedir. 1997 yılındaki ithalatın ise 1996 rakamlarını neredeyse üçe katladığı görülmektedir. İhracat oranının ise her iki yılda da hemen hemen hiç değişmediği görülmektedir. Ülkenin piyasa ekonomisinin getirdiği çeşitlilikten yararlandığı söylenebilir. İthalat - ihracat dengesi ülke aleyhine geliştiği görülmektedir. 1996 ve 1997 ihracat ve ithalat değerlerine göre cari açık oldukça fazladır. bu durumun ileriki yıllarda kapatılması ülke lehine dönmesi için, ülke kaynaklarının verimli bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir.

SONUÇ

Kendisini bir anda Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde bağımsız olma ya da eski konumunda kalma arasında bulan ülke bağımsızlığını kazanan diğer cumhuriyetler gibi bu şansını değerlendirememiştir. Ancak ülke potansiyelini verimli bir şekilde değerlendirmesi durumunda aynı zamanda iyi yönetilmesi ve ülke kaynaklarından yüksek gelir elde edilmesi ve bu gelirin tabana yayılması ülkenin refah düzeyinin artmasına yol açacağı kaçınılmaz bir gerçektir.

Çok genç bir nüfusa sahip ülke doğru ve verimli istihdam alanları oluşturulduğunda hızla kalkınma yoluna girecektir. Yine aynı şekilde şehirleşme oranının artması ülke ekonomisine olumlu katkı sağlayacaktır.

Ülkenin kalkınma ve gelişmesinde ülke dışındaki vatandaşlara da büyük görevler düşmektedir. Dağıstan diasporasının ülkeye yapacağı yatırımlar sonucunda elde edilecek katma değer oldukça önemlidir. Özellikle Moskova ve Rusya'nın diğer büyük şehirlerde yaşayan Dağıstanlılar ülkeye maddi açıdan önemli katkıda bulunabilirler. Bununla birlikte Azerbaycan da yaşayan Dağıstanlılar da ülke ekonomisine gerek sınır ticareti gerekse döviz girdisi sağlayarak ülkenin kalkınmasına yardımcı olabileceklerdir. Türkiye'ye zorunlu göç yoluyla yerleşmiş birçok Kafkas kökenli vatandaş bulunmaktadır. Bunların iki ülke arasında ikili ilişkilerin geliştirilmesi sonucu büyük miktarda ticaret hacminin genişleyeceği ve yatırımların artacağı düşünülebilir.

KAYNAKÇA

1. Abdullayev N., İdei Vaşi şerst naşa, novoye delo, tarih07.03.97
2. BainBridge Margeret, The Turkic People of the World. Kean Paul international. New York 1993
3. Dagestanskaya Pravda 27 Mart 1997.
4. Daniyalov, G.D. ,İstoriya Dagestane IV, Moskva 1969.
5. Eldarov M.M., Geografiya Dagstanskoy ASSR, 7-8 Klassa, Goskomizdat DASSR, Mohackale 1988
6. Erel Şerafettin, Dağıstan ve Dağıstanlılar, İst. 1961
7. Gül H. İbrahim, Serbest Piyasa ekonomisine geçiş sürecinde Dağıstan Ekonomisi, basılmamış yüksek lisans tezi. Marmara

Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı. İst. 1998.

8. Istoriya Naradov Severnogo Kavgaza. 2.cilt. Moskova. "Nauka"1988
9. Magamethanoviç,geografiya Dagestankov ASSR,7-8 Klassa,Goskonizdat DASSR,Mohaçkale 1988
10. Magemadov, Abdulla. Dagestan i Dagestansiv mire, izdatelstvo yubiter. Mohaçkale 1994.
11. Özsoy İ. Dağıstan'ın Sosyo Ekonomik Yapısı, Kaynak Yayınları, İzmir 1997.
12. Regional Surveys of the World,Eastern Europaand the commonwealth of İndepent States. 1997.A Political and Economic survey Russian Federation Repuplic of Dagestan.
13. Sotsialno-Ekonomiçeskoye Polejeniye Respubliki Dagestan, komitet Respubliki Dagestan po Gosudarstvennoy Statistike(SEPRD, KRDGS), 1996.
14. Sotsialno-Ekonomiçeskoye Polejeniye Respubliki Dagestan, komitet Respubliki Dagestan po Gosudarstvennoy Statistike(SEPRD, KRDGS).1997.
15. Şeyhov M.A, Obekonomiçeskoy effektivnasti proizvodstfivennix protsesov na jivotnovotçeskix fermax, Mohaçkale 1994.
16. The North-Caucasian chamber of Commerce and Industry, Moskova 1997.